

Theodor GEORGESCU
(Universitatea din București)

Diversitatea receptării sau de ce Cicero și epoca modernă îl apreciază diferit pe Thucydides

Abstract: (The Diversity in Reception, or Why Cicero and the Modern Age Value Thucydides Differently) In the treatise *Orator*, Cicero argued that the ideal orator should be able to express himself in several styles, by adapting to the needs of each cause he supports. He was thus fighting the Roman orators of his time who called themselves "Atticists" (*Attici*) and who imitated Lysias, Thucydides or Xenophon. Regarding Thucydides, among others, Cicero states: (*Orat.* 30) *nihil ab eo transferri potest ad forensem usum et publicum. ipsae illae contiones ita multas habent obscuras abditasque sententias vix ut intellegantur*. The Roman orator thought, therefore, that nothing in the work of the Greek historian could be used for the public benefit, and his speeches (*contiones*) contain many passages which can hardly be understood. We aim to verify Cicero's statement starting from some concrete examples of such "obscure" passages in the work of Thucydides, which we have chosen from the first Speech of Pericles (1, 140-144), Pericles' Funeral Oration (2, 34-46), the Mytilenean Debate (3, 37-48), the Speech of Plataeans and the Speech of Thebans (3, 52-68), Thucydides' description of the revolution of Corcyra (3, 81-83) and the Melian Dialogue (5, 85-113). We will try to understand why exactly the speeches given in the Peloponnesian War, which are today among the most read and appreciated passages, were rejected by Cicero as "unusable" for the Roman public benefit, while the strictly "historical" passages were appreciated by the Latin author, while today they are read less.

Keywords: Cicero, Thucydides, reception, speeches, obscurity.

Rezumat: În tratatul *Orator* Cicero susținea că oratorul ideal ar trebui să fie în stare să se exprime în mai multe stiluri, adaptându-se nevoilor fiecărei cauze pe care o susține. Îi combătea astfel pe oratorii romani ai vremii care-și spuneau „attici” (*Attici*) și care îi imitau pe Lysias, Thucydides sau Xenophon. În privința lui Thucydides, printre altele, Cicero afirmă: (*Orat.* 30) *nihil ab eo transferri potest ad forensem usum et publicum. ipsae illae contiones ita multas habent obscuras abditasque sententias vix ut intellegantur*. Oratorul roman socotea, așadar, că nu se poate folosi nimic din opera istoricului grec pentru folosul public, iar discursurile (*contiones*) lui au multe pasaje care abia pot fi înțelese. Ne propunem să verificăm afirmația lui Cicero plecând de la câteva exemple concrete de asemenea pasaje „obscure” din opera lui Thucydides, alese din primul discurs al lui Pericles (1, 140-144), discursul funebru al lui Pericles (2, 34-46), dezbaterea mytilenaică (3, 37-48), discursurile plateenilor și tebanilor (3, 52-68), revolta din Kerkyra (3, 81-83) și din dialogul melian (5, 85-113). Vom încerca să înțelegem de ce tocmai discursurile redată în *Războiul Peloponesiac*, care astăzi sunt printre cele mai citite și apreciate pasaje, erau respinse de Cicero ca „de neutilizat” pentru folosul public roman, în timp ce pasajele strict „istorice” erau apreciate de autorul latin, iar azi sunt citite mai puțin.

Cuvinte-cheie: Cicero, Thucydides, receptare, discursuri, obscuritate.

Încă din Antichitate *Istoriile* lui Thucydides au devenit un model atât pentru istoricii greci (e.g. Xenophon), care au continuat istoria de unde o lăsase acesta și s-au inspirat din ideile sale (Polybios), cât și pentru romani (e.g. Sallustius, Tacitus), care s-au străduit să-i imite stilul. Dorința lui Thucydides de a lăsa o *agoniseală pentru totdeauna*¹ s-a împlinit cu prisosință, căci epoca modernă nu a încetat să-l citească și să-l redescopere cu ocazia oricărui conflict sau crize, pe care le-au decodat în cheia unor fatalități istorice descoperite și teoretizate de istoricul grec². În plus, stilul inconfundabil în care a expus aceste idei – dens și foarte profund, cu o exprimare însă la limita obscurului în numeroasele discursuri redată în stil direct –, a fost o continuă provocare pentru posteritate, nu puțini încercând să-l imite încă din Antichitate. Raportarea *pro* sau *contra* Thucydides iscuse o polemică încă din vremea lui Cicero, așa cum ne lasă să întrevădem mai multe pasaje din tratatele acestuia de retorică.

În tratatul *Orator* Cicero susținea că oratorul ideal ar trebui să fie în stare să se exprime în mai multe stiluri, adaptându-se nevoilor fiecărei cauze pe care o susține. Îi combătea astfel pe oratorii romani ai vremii care-și spuneau „atici” (*Attici*) și care îi imitau pe Lysias, Thucydides sau Xenophon. În privința lui Thucydides, printre altele, Cicero afirmă următoarele: (Cic. *Orat.* 30) *Thucydides autem res gestas et bella narrat et proelia, graviter sane et probe, sed nihil ab eo transferri potest ad forensem usum et publicum. ipsae illae contiones ita multas habent obscuras abditasque sententias vix ut intellegantur*; „Thucydides povestește însă fapte de arme și războaie și lupte, fără îndoială cu gravitate și cum trebuie, dar de la el nu se poate transfera nimic spre folosul public; chiar acele vestite cuvântări au atât de multe formulări de neînțeles și ascunse, încât cu greu pot fi înțelese”.

Este interesant de remarcat că tocmai acele *contiones*, pe care Cicero le incriminează ca fiind greu de înțeles, sunt părțile cele mai citite și dezbătute azi din opera istoricului grec și care i-au asigurat și reputația; avem în vedere aici cele mai celebre cuvântări: discursurile lui Pericles (I, 140-144, II, 35-46), dezbaterea mytilenaică (Cleon versus Diodotos) (III, 37-48), discursurile plateenilor și tebanilor (III, 53-67), dialogul melian (V, 85-113), confruntarea dintre Nikias și Alcibiade (VI, 9-23), pentru a cita doar câteva.

Vom încerca în cele ce urmează să înțelegem de ce tocmai discursurile redată în *Războiul Peloponesiac*, care astăzi sunt printre cele mai citite și apreciate pasaje, erau respinse de Cicero ca „de neutilizat” pentru folosul public roman, în timp ce pasajele strict „istorice” erau apreciate de autorul latin, iar azi sunt citite mai puțin. După anii 1900 numele istoricului grec este citat foarte des în revistele care privesc relațiile

¹ Este vorba de celebrele cuvinte prin care Thucydides, polemizând probabil indirect cu Herodot, își caracterizează opera: (Thuc. 22, 4) κτῆμά τε ἐς αἰεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν ζύγεται „și este pusă laolaltă [în această carte] o agoniseală pentru totdeauna mai degrabă decât un premiu la un concurs în vederea unei ascultări de o clipă”. Toate traducerile din greacă sau latină ne aparțin.

² Pentru receperea operei lui Thucydides din Antichiate până în zilele noastre este fundamentală lucrarea coordonată de Christine Lee & Neville Morley (2015).

internaționale spre folosul întregii comunități mai ales cu referire la acele *contiones* pe care Cicero le considera prea obscure pentru a putea folosite¹.

Înainte însă de a judeca de ce oratorul roman nu-l recomanda pe Thucydides ne putem întreba cum a ajuns să fie cunoscut acesta publicului roman. Nu putem pune totul pe studiile unor intelectuali precum Cicero la școlile din Grecia, unde ar fi intrat în contact cu opera lui. *Istoriile* lui Thucydides au ajuns la Roma cel mai probabil datorită unui eveniment istoric, victoria de la Pydna (168 a.) a lui L. Aemilius Paullus din cel de-al treilea război macedonean. Informația ne este dată de către Plutarch în *Viața* consacrată generalului roman, în care ni se spune că a permis doar fiilor săi „iubitori de litere / literatură” să ia doar cărțile din biblioteca regelui Perseus². Acesteau au fost aduse la Roma ca pradă de război și au constituit prima bibliotecă privată din oraș³; printre aceste cărți erau lucrările istoricilor care încercau să atenueze propaganda lui Demosthenes, care îl acuza pe Alexandru cel Mare că nu este grec. În această bibliotecă, pe lângă istoricul Theopomp, care scrisese *Philippica* cu scopul premăririi dinastiei macedonene, trebuie să se fi aflat și Thucydides, care în *Istoriile* sale își exprimase admirația pentru Archelaos al Macedoniei⁴. Existau voci care spuneau că și Thucydides însuși trăise o perioadă la curtea lui Archelaos⁵. Cert este că pentru prima dată sosesc atât de multe cărți grecești la Roma, ceea ce va conduce fără îndoială la imitarea istoricilor greci de către elita culturală romană a vremii.

Cea mai veche însă mărturie care menționează numele istoricului grec la Roma este legată de numele lui Cato cel Bătrân (234-149 a.). În *Viața* dedicată lui de către Plutarch se spune că la o vârstă înaintată „lua în mâini cărți grecești, puține din Thucydides, mai multe din Demosthenes pentru a-i fi de folos în arta retoricii” (Plut. *Cat.* 2.5-6 Ἑλληνικὰ βιβλία λαβὼν εἰς χεῖρας, βραχέα μὲν ἀπὸ Θουκυδίδου, πλείονα δ' ἀπὸ Δημοσθένους εἰς τὸ ῥητορικὸν ὠφελήθη). Pe lângă faptul că, precum contemporanul Terețiu, care adapta piese din Menandru, Cato recunoștea astfel superioritatea culturii grecești, este interesant de remarcat că Demosthenes era luat drept model pentru arta de a vorbi (τὸ ῥητορικόν) și nu Thucydides, care era probabil mult prea dificil în discursuri. De la istoricul grec Cato va fi luat mai degrabă obiceiul de a insera în *Istoriile* sale (*Origines*) lungi discursuri în stil direct, care îi asiguraseră încă din Antichitate celebritatea lui Thucydides⁶.

¹ O statistică a acestor citări moderne din Thucydides se află la Keene (2015: 367).

² Plut. *Aem.* 28, 11 μόνα τὰ βιβλία τοῦ βασιλέως φιλογραμματοῦσι τοῖς υἱέσιν ἐπέτρεψεν ἐξελεῖσθαι „a permis ca singurele cărți ale regelui să fie luate de fiii săi iubitori de literatură”.

³ Informația apare la Isidor (*Orig.* 6, 5, 1).

⁴ Thuc. 2, 100, 2.

⁵ Pentru amănunte despre această ipoteză v. Canfora (2006: 723).

⁶ Cato se va folosi probabil de ideea lui Thucydides în redarea acestor discursuri, reproducând mai degrabă spiritul, nu litera lor: (Thuc. 1, 22 ὡς δ' ἂν ἐδόκουν ἐμοὶ ἕκαστοι περὶ τῶν αἰεὶ παρόντων τὰ δέοντα μάλιστ' εἰπεῖν, ἐχομένῳ ὅτι ἐγγύτατα τῆς ζυμπάσης γνώμης τῶν ἀληθῶς λεχθέντων, οὕτως εἴρηται. „Sunt povestite astfel, după cum îmi părea că ar fi putut fiecare spune cele care se impuneau în primul rând potrivit cu cele ivite de fiecare dată, ținându-mă cât mai aproape de intenția generală a celor care vor fi fost spuse cu adevărat.”

În epocă, la Roma, nu doar istoricul Cato a fost influențat de Thucydides. În aceeași perioadă Polybios (c. 200 a. – c. 118 a.) îl lua ca model pe istoricul grec, propunându-și să explice publicului elenofon cum a reușit Roma „în mai puțin de 53 de ani” (Plb. 1, 1, 5 οὐχ ὅλοις πεντήκοντα καὶ τρισὶν ἔτεσιν) (între anii 220 a., al doilea război punic, și 168 a., bătălia de la Pydna) să-și impună controlul asupra *oikumenei*. El relua astfel celebra *pentekontaetia* lui Thucydides, care arătase cum a devenit Athena lidera Greciei între 480 a., sfârșitul războaielor medice, și 431 a., începutul Războiului Peloponesiac¹.

În al doilea rând, tot pe urmele lui Thucydides, care vedea în Războiul Peloponesiac nu doar înfruntarea dintre două cetăți, ci un conflict care cuprindea întreaga lume greacă și barbarii, Polybios va socoti că istoria nu mai poate fi scrisă „pe bucăți” (Plb. 8, 2, 11 κατὰ μέρος), ci toate evenimentele trebuie privite în interconexiunea lor, într-o istorie universală și ecumenică (*ibid.* καθολικῆ καὶ κοινῆ ἱστορία), lumea evenimentelor fiind concepută ca un tot organic al cărui centru este Roma.

Opera lui Thucydides pe care o cunoscuseră atât Cato, cât și Polybios era probabil rezultatul așezării ei de către gramaticii alexandrini, adică mai mulți ani de război așezați într-o singură carte². La începutul sec. I a., probabil în urma evenimentelor istorice descrise mai jos, apar la Roma versiuni ale unui Thucydides pre-alexandrin, în care cărțile *Războiului Peloponesiac* erau aranjate după principiul probabil inițial, adică 1 an de război = 1 carte. Apar, deci, la Roma versiuni vechi ale lui Thucydides, „ateniene”, înainte de aranjarea din epoca alexandrină.

După primul contact al romanilor cu opera istoricului grec, în vreme lui Cato, un alt eveniment istoric duce la o a doua „sosire” a lui Thucydides la Roma. Generalul L. Cornelius Sulla cucerește în anul 83 a. Athena, care era atunci aliată cu Mithridates, regele Pontului. Cu acest prilej aduce la Roma biblioteca unui colecționar, Apellicon (Ἀπελλικῶν) din Teos. Sulla ia aceste cărți ca pradă de război și le păstrează în propria bibliotecă, lăsându-le apoi moștenire fiului său, Faustus Cornelius Sulla³. Acesta din urmă va fi obligat să-și vândă librăria pentru a-și achita nișe datorii; printre cumpărători erau Cicero și Atticus. În 55 a. Cicero îi scria lui Atticus (Cic. *Ad Att.* 4, 10, 1) *ego hic pascor bibliothēca Fausti* „eu unul mă hrănesc aici cu biblioteca lui Faustus”. La mijlocul sec. I a. constatăm că se vorbește tot mai des despre Thucydides în anturajul cultural din jurul lui Cicero. O dovadă este și descrierea „ciumei” din carte a VI-a a poemului lui Lucretius, care relua celebra boală descrisă în carte a II-a a *Războiului Peloponesiac*.

Prima mențiune a numelui istoricului grec la Cicero apare în anul 55 a. în tratatul *De oratore* (plasat istoric în anul 91 a., înaintea războiului civil dintre Marius și Sulla).

¹ Cf. Thuc. 1, 118 și Plb. 1, 1, 5.

² Pentru o discuție detaliată despre ordonarea cărților lui Thucydides în forma lor originară și reordonarea în perioada alexandrină, v. Canfora (2006: 727-734).

³ Episodul este relatat de către Plutarh în *Viața* dedicată lui Sulla (Plut. *Sull.* 26)

În plan personal era un an complicat pentru Cicero, căci tocmai se întorsese din exilul de la Dyrachium, iar casa îi fusese distrusă de partizanii lui Clodius. Concomitent, Caesar avea tot mai multă forță în urma campaniei pe care o ducea în Gallia. În *De oratore*, după ce îi numește *eloquentissimi homines* (Cic. *de orat.* 2, 56), Cicero precizează că nici Herodot, nici Thucydides nu aveau experiență în procese. În cazul particular al celui din urmă se spune că i-a învins pe toți prin *dicendi artificio* „măiestria / tehnica de a vorbi”. Era atât de bogat în descrierea evenimentelor, „aproape numărul cuvintelor este tot atât de mare precum numărul ideilor” (ibid. *verborum prope numerum sententiarum numero consequatur*), altfel spus are aproape tot atâtea idei câte cuvinte. Era „atât de exact și precis în cuvinte, încât nu știi dacă faptele sunt ilustrate prin discurs sau cuvintele prin idei” (ibid. *verbis est aptus et pressus, ut nescias, utrum res oratione an verba sententiis inlustrentur*). Cicero ține însă apoi să precizeze că Thucydides își scrisese istoria atunci când deja nu mai era activ în viața publică a cetății, ci fusese, cum remarcă nu fără ironie arpinatul, exilat, așa cum i se întâmpla oricărui om bun de la Athena. Iată cum, recunoscându-i fără tăgadă meritele, Cicero introduce această nuanță privitoare la îndepărtarea lui Thucydides de viața cetății, adică o decuplarea față de viața reală.

Nu este singura nuanță introdusă de Cicero în *De oratore* cu privire la o pretinsă deconectare a lui Thucydides față de urgențele zilei. În alt loc (Cic. *de orat.* 2, 57) vorbește despre istoricul Philistos (432 – 356 a.), numit în altă parte *pusillus Thucydides* „micuțul Thucydides”, care și-ar fi scris istoria în tihnă (*otium*), imitându-l astfel pe Thucydides. Nu doar neimplicarea în viața publică putea fi un punct slab pentru recomandarea de a nu-l imita pe istoricul grec. Stilul mult prea concis, până la obscuritate, era un alt cap de acuzare pe care Cicero îl introduce printr-o formulă de efect: (Cic. *de orat.* 2, 93) (despre Pericles, Alcibiades și Thucydides) *breves, sententiisque magis quam verbis abundantes* „conciși și mai abundenți în idei decât în cuvinte”.

Referirile la Thucydides sunt pentru Cicero adesea o formă de apărare personală. În tratatul *Brutus*, compus probabil în 46 a.Chr. sub forma unei dialog între Brutus și Atticus despre istoria oratoriei romane, Cicero își apără propria viziune asupra felului în care trebuie scrise discursurile. În epocă stilul său era criticat ca fiind prea abundent, taxat drept asianic și concurat de un stil, mai concentrat și mai direct, care se reclama de la vechii oratori attici, mai ales de Lysias. Principalul reprezentant al acestui stil „attic” era C. Licinius Calvus, un avocat rival al lui Cicero. Arpinatul nu lupta doar cu cei care îi atacau stilul, ci, mai subtil, și cu cel care deținea atunci cea mai mare influență la Roma. Caesar acumulasese în acei ani suficientă putere pentru a fi pusă la îndoială republica însăși. Astfel, alegerea titlului tratatului, *Brutus*, pare o referință explicită la cel care alungase tiranii la începuturile republicii. Aici se referă din nou la Thucydides cu referire la tipul de oratorie care înflorise în aceea perioadă: (Cic. *Brut.* 25) *crebri sententiis, compressione rerum breves et ob eam ipsam causam interdum subobscuri* „plini de sentențe, scurți prin comprimarea lucrurilor și, din acest motiv, uneori obscuri”. „Obscuritatea” lui Thucydides va fi mai târziu subliniată și de Dionys din Halicarnas

în perioadă augustantă, cel care spunea că „sunt ușor de numărați cei care sunt în stare să înțeleagă toate pasajele din Thucydides și nici aceștia nu le pot înțelege pe unele fără un comentariu gramatical”¹. Se cuvine însă să precizăm că, în bună măsură, „obscuritatea” lui Thucydides este mai degrabă una căutată prin care, de fapt, își selectează cititorii și prin care rivalizează cu cei care preferau să fie plăcuți auzului fără a lăsa însă o istorie de folos și pentru viitor.

Tot în *Brutus* se reia afirmația că exista o modă printre unii contemporani de a fi attici imitându-l pe Thucydides. Cicero admite că acest lucru este posibil dacă este vorba de a scrie istorie, nu însă și discursuri în procese. Istoria lui Thucydides abundă în astfel de discursuri, dar ele constituie și părțile cele mai dificil de înțeles. Cicero declară că (Cic. *Brut.* 285) *imitari neque possim, si velim, nec velim fortasse, si possim* („obișnuiesc să le laud; n-aș putea însă să le imit, dacă aș vrea, și nici nu aș vrea probabil, dacă aș putea”). În continuarea pasajului Thucydides îi apare lui Cicero ca un roman de pe vremea lui Anicius (consul în 160 a.Chr.), adică demodat, mult prea aspru și care și-ar fi atenuat stilul, dacă ar fi trăit mai târziu.

În același an 46 a. Chr. Cicero explică în *De Optimo Genere Oratorum* de ce stilul oratoric pe care îl promovează el reflectă adevăratul atticism. Se afla din nou în polemică cu cei de la Roma care identificaseră oratorul cu simplitatea exprimării vechilor oratori attici. Este din nou un prilej să-l amintească pe Thucydides ca pe unul căruia îi poate fi, pe bună dreptate, admirată elocința, dar nu poate fi urmat drept model de orator, căci „una este să expui faptele povestindu-le și alta să faci o investigație juridică aducând probe” (Cic. *opt. gen.* 16 *aliud est enim explicare res gestas narrando, aliud argumen-tando criminari*); iar cei care îl admiră pentru frumusețea exprimării, continuă Cicero, ar trebui să-și aducă amintire că a existat și Platon. Istoricul grec nu ar avea astfel calitățile unui orator ideal: (*ibid.*) *ad docendum, ad delectandum, ad permovendum* („să educe, să încânte, să convingă”).

În continuarea dezbaterii dintre Brutus și Cicero din *Brutus* este compus în ultima parta a anului 46 a. Chr. și tratatul *Orator* în care se încearcă descrierea oratorului ideal. Și aici este folosit numele lui Thucydides pentru lupta internă dintre școlile de oratorie de la Roma. Arpinatul vorbește cu desconsiderare de cei care se declarau în vremea sa *Thucydidi* „adepti ai lui Thucydides”. În timp ce aceia care îl imitau pe Lysias aveau un motiv să se revendice de la un orator grec, căci putea fi folosit în procesele judiciare, nu același lucru era valabil pentru cei îl luau model pe Thucydides, căci acesta, afirmă Cicero, a fost doar istoric și nimic din ce a scris nu poate fi folosit în discursurile de tribunal sau publice. Mai mult, (Cic. *orat.* 28) „chiar acele discursuri au atât de multe propoziții obscure și ascunse, încât cu greu pot fi înțelese; ceea ce reprezintă cel mai mare defect într-o cuvântare civilă” (*ipsae illae contiones ita multas habent obscuras abditasque sententias vix ut intellegantur; quod est in oratione civili vitium vel maxumum*). Afirmația puternică care urmează îi șochează

¹ Dion. *Thuc.* 51, 10 εὐαρίθμητοι γάρ τινές εἰσιν οἱοὶ πάντα τὰ Θουκυδίδου συμβαλεῖν, καὶ οὐδ' οὗτοι χωρὶς ἐξηγήσεως γραμματικῆς ἔνια.

pe drept pe cititorii și admiratorii din totdeauna ai discursurilor din *Războiul Peloponesiac*: (*ibid.*) „nu a fost socotit niciodată un orator și, dacă nu ar fi scris istorie, numele lui nu ar fi supraviețuit” (*itaque nunquam est numeratus orator nec vero, si historiam non scripsisset, nomen eius exstaret*). Spusele lui Cicero vorbesc mai mult despre caracterul arpinatului decât despre valoarea discursurile cu care este presărată istoria lui Thucydides.

Faima de lui Thucydides era legată de „severitatea” sa și comparația pe care anticii o făceau era cu contemporanul Herodot. Într-un dialog păstrat fragmentar, *Hortensius*, compus în 45 a. sub forma unui protreptic, după modelul lui Aristotel, Cicero se întreabă: (Cic. *phil. frg.* 15, 2) „ce este mai dulce decât Herodot sau mai serios decât Thucydides” (*quid enim aut Herodoto dulcius aut Thucydide gravius ...?*). De altfel, Thucydides însuși își scrisese lucrarea în opoziție probabil și cu felul plăcut în care era percepută istoria lui Herodot. Așa ar trebui poate să interpretăm celebrele cuvinte, cictate parțial și mai sus, în care își caracterizează istoria. Mai rar fragmentul este oferit *in extenso*: (Thuc. 1, 22 „și, pe de o parte, lipsa elementului legendar din aceste [relatări] va părea poate mai puțin atrăgătoare auzului; în schimb, câți vor dori să observe limpezimea și a celor care s-au petrecut și a celor care urmează să fie din nou cândva, de felul acesta sau foarte asemănătoare, potrivit condiției umane¹, va fi îndeajuns ca ei să le socotească pe acestea folositoare. Și este pusă laolaltă [în această carte] o agoniseală pentru totdeauna mai degrabă decât un premiu la un concurs în vederea unei ascultări de o clipă.” (καὶ ἐς μὲν ἀκρόασιν ἴσως τὸ μὴ μυθῶδες αὐτῶν ἀτερπέστερον φανεῖται· ὅσοι δὲ βουλήσονται τῶν τε γενομένων τὸ σαφές σκοπεῖν καὶ τῶν μελλόντων ποτὲ αὖθις κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τοιούτων καὶ παραπλησίων ἔσεσθαι, ὠφέλιμα κρίνειν αὐτὰ ἀρκούντως ἔξει. κτήμά τε ἐς αἰεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν ξύγκειται).

Cum se întâmplă și în alte situații la Cicero, *Scrisorile* pot scoate la lumină adevăratele gânduri ale autorului, în vreme ce lucrările publice suțin poziții echilibrate de interesele momentului. În timp ce în tratatele de retorică Cicero avea de susținut o cauză și de dus o luptă cu rivalii vremii, în adresările pritenesti își perimitea poate să spună mai degrabă ceea ce gândea cu adevărat. Într-o scrisoare adresată lui Atticus folosește o expresie a lui Thucydides și-l citează explicit pe autor: (Cic. *Att.* 7, 1, 6) „dar aceasta a fost, după cum spune Thucydides, o ἐκβολὴ λόγου („ocol al expunerii”) nu inutilă” (*sed haec fuerit, ut ait Thucydides, ἐκβολὴ λόγου non inutilis*). El relua astfel o expresie a istoricului (Thuc. 1, 97 τὴν ἐκβολὴν τοῦ λόγου ἐποιησάμην „am întreprins acest ocol al expunerii”) cu referire la o digresiune.

Într-un alt pasaj se folosește de un citat *in extenso* pentru a caracteriza o persoană: (Cic. *Att.* 10, 8, 7 „acesta, după ce a fost, cum spune Thucydides, τῶν μὲν παρόντων δι' ἐλαχίστης βουλῆς κράτιστος γνώμων, τῶν δὲ μελλόντων ἐς πλεῖστον τοῦ γενησομένου ἄριστος εἰκαστής („în cele prezente, printr-o foarte scurtă deliberare, cel mai bun la

¹ Sintagma κατὰ τὸ ἀνθρώπινον as fost interpretată diferit de comentatori și poate fi echivalată și prin „potrivit firii omenești” sau „în conformitate cu natura omenească”.

sfat, iar pentru cele viitoare intuia cel mai bine pentru o lungă perioadă de timp ce urma să se întâmple”), a ajuns totuși în acele necazuri pe care le-ar fi evitat, dacă nimic nu l-ar fi înșelat” (*qui cum fuisset, ut ait Thucydides, τῶν μὲν παρόντων δι' ἐλαχίστης βουλῆς κράτιστος γνώμων, τῶν δὲ μελλόντων ἐς πλεῖστον τοῦ γενησομένου ἄριστος εἰκαστής, tamen incidit in eos casus quos vitasset si eum nihil fefellisset*). În context (Thuc. 1, 138), la istoricul grec, așa era caracterizat Themistocles din punctul de vedere al perșilor și nu numai.

Cu un ton reverențios față de faima lui Thucydides se exprimă Cicero și când este vorba de caracterizarea istoricului grec din Sicilia, Philistos, pe care îl numește (Cic. *ad Q. fr.* 2, 12, 4) „vestitul sicilian de primă mână, bogat, pătrunzător, scurt, aproape un micuț Thucydides” (*Siculus ille capitalis; creber, acutus, brevis, paene pusillus Thucydides*). Observăm, deci, cum în *Scrisori* raportarea lui Cicero la Thucydides este diferită, luându-l mai degrabă ca model.

Din toate pasajele oferite anterior remarcăm că numele lui Thucydides a fost folosit în sec. I a. la Roma într-o dispută internă între diferite școli de oratorie, iar Cicero, apărându-și cauza, preferă să sacrifice mai degrabă amintirea istoricului grec.

Referințe bibliografice

- Canfora, Luciano, *Thucydides in Rome and Late Antiquity*, in Rengakos, Antonios & Tsakmakis, Antonis (eds.). 2006. *Companion to Thucydides*. Leiden-Boston: Brill.
- Keene, Edward. *The Reception of Thucydides in the History of International Relations*, in Lee, Christine & Morley, Neville (eds.). 2015. *A Handbook to the Reception of Thucydides*, Oxford: Wiley Blackwell.
- Lee, Christine & Morley, Neville (eds.). 2015. *A Handbook to the Reception of Thucydides*, Oxford: Wiley Blackwell.

Surse / Ediții

Cicero

- M. Tulli Ciceronis *Scripta Quae Manserunt Omnia*. Fasc. 5, ed. P. Reis, Teubner, Leipzig, 1932 (Orator).
- M. Tulli Ciceronis *Rhetorica*. Vol.1, ed. A. S. Wilkins, 1902 (*De Oratore*).
- Cicero's Letters to Atticus, 6 vols., ed. D. R. Shackleton Bailey, 1965–1968 (*Epistulae ad Atticum*).
- M. Tulli Ciceronis *Scripta Quae Manserunt Omnia*, Fasc. 4, ed. E. Malcovati, 1970 (*Brutus*).
- M. Tulli Ciceronis *Hortensius*, ed. A. Grilli, 1962, (*Hortensius*).
- Cicero: *Epistulae ad Quintum Fratrem et M. Brutum*, ed. D. R. Shackleton Bailey, 1980 (*Epistulae ad Quintum Fratrem*).

Thucydides

- Jones, Henry Stuart & Powell, Johannes Enoch (eds.). 1967. *Thucydides historiae*, 2 vol. Oxford: Clarendon Press.
- Mynott, Jeremy (ed.). 2013. *Thucydides. The War of the Peloponnesians and the Athenians*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Romilly, Jacqueline de (ed.). 1953. *Thucydide. La guerre du Péloponnèse*. Paris : CUF.
- Strassler, Robert B. (ed.). 2008. *The Landmark Thucydides, A Comprehensive Guide to the Peloponnesian War*. New York: Free Press.